

SAUSSURE'ÜN SES VE ANLAM İLİŞKİSİNE DAİR FİKİRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON SAUSSURE'S IDEAS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SOUND AND MEANING

Mehmet Mustafa KARACA*

ÖZ: İnsanın temel niteliklerinden biri onun konuşma yetisidir. Konuşmanın sadece iletişim aracı olmaktan öte aynı zamanda insanın yaşantısını belirleyen bir yeti olduğu rahatlıkla görülür. Dil sistemleri ise ilk çağlardan beri merak konusu olmakla beraber pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların başında ise ses-anlam ilişkisi ve bu ilişkinin anlamsal boyutlarına dair tartışmalar gelir. Modern dil bilimi çalışmalarının ve tartışmaların başlatıcısı olarak ise İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure kabul edilir. Saussure'ün XX. yüzyıl başlarında ortaya koymuş olduğu ve yapısalcılık olarak adlandırılan kuramı dil bilimi çalışmalarında devrim niteliği taşır. Yapısalcılık kuramı dil incelemelerine yeni yaklaşımlar getirmekle beraber pek çok tartışmanın da başlatıcısı olmuştur. Bu tartışmaların odak noktasını ise ses-anlam ilişkilerine dair sorular oluşturmaktadır. Dil göstergesinin iki unsurundan biri olarak söz veya sesin nasıl anlamlandırılacağı veya göstergenin değişimleri ile anlamın değişimleri arasında nasıl bir ilişki olduğu sorularına henüz tatmin edici bir cevap bulunmuş değildir. Bu yazıda Ferdinand de Saussure'ün yapısalcılık kuramı çerçevesinde ses-anlam ilişkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil bilimi, ses bilimi, anlam bilimi, Türk dili, ses ve anlam ilişkisi.

ABSTRACT: One of the most important characteristics of man is his ability to speak. It is easily seen that speaking is a skill that determines almost every life of a person, beyond just being a communication tool. Language systems, on the other hand, have been a subject of curiosity since the early ages, but also brought along many debates. These discussions are mainly shaped around the sound-meaning relationship and the semantic dimensions of this relationship. The linguist Ferdinand de Saussure is considered to be the initiator of modern linguistic studies and discussions. Saussure's theory, which was put forward at the beginning of the 20th century and called structuralism, is revolutionary in linguistics studies. Structuralism theory has been the initiator of many discussions as well as bringing new approaches to language studies. The focus of these discussions is questions about sound-meaning relations. A satisfactory answer has not yet been found to the questions of how to make sense of the word or sound as one of the two elements of the language sign, or what kind of a relationship there is between the changes of the sign and the changes of the meaning. In this article, the sound-meaning relationship will be discussed within the framework of Ferdinand de Saussure's theory of structuralism.

Keywords: Linguistics, phonology, semantics, Turkish language, relationship of sound and meaning.

* Dr. Öğretim Üyesi – Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Aydın - mmkaraca@adu.edu.tr (Orcid ID: 0000-0001-9763-3151)

This article was checked by Turnitin.

Giriş

İnsanın temel niteliklerinden biri onun konuşma yetisidir. Konuşmanın sadece iletişim aracı olmaktan öte, iletişime bağlı olarak, insanın gelişimini, toplumsallığını, kültürünü vb. hemen hemen her türlü deneyimini belirleyen bir yeti olduğu rahatlıkla görülür. Bu yönüyle konuşma, insanı diğer canlılardan ayıran ve bütün yaşantısının temelinde yer alan en önemli özelliklerden biridir. Konuşma aracı olarak kullanılan dil sistemleri, ilkçağlardan beri merak konusu olmuştur. Dilin nasıl etkili bir şekilde kullanılacağına ilişkin oluşan bir disiplin olarak *retorik*¹, İlk Çağ Yunan dünyasının en gözde ilgi alanlarının başında gelir. Dilin bu yönü özellikle siyaset eğitiminin de vazgeçilmez bir parçası olarak *ilmül-belaga*² adıyla tüm Doğu dünyasında tarih boyunca görülebilmektedir. Dilin gelişim veya oluşum süreci, anlam taşıma şekline dair çalışmalar ise daha çok XVII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar.³ Bu çalışmaların önemli bir kesiminde dikkat çeken tartışmaların başında ses-anlam ilişkisi ve bu ilişkinin anlamsal boyutlarına dair tartışmalar gelir. Konuşma ediminin temel amacı anlam aktarımı olmakla beraber sesin anlam aktarımının tek yolu olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla sesin anlam aktarımındaki rolü tartışılmaya devam etmektedir. Bu yazıda Saussure'ün tezlerinden hareketle ses-anlam ilişkisi ele alınacaktır.

Ses ve Anlam İlişkisi

Dilin nasıl bir iletişim aracı olduğunun ve nasıl oluşmuş olabileceğinin anlaşılması aynı zamanda en önemli özelliği olan anlamın ve anlamın sesle olan ilişkisinin anlaşılmasında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Anlam, dil bilimi ve anlam biliminin odak konularının başında gelmektedir. Özellikle anlam konusuna yoğunlaşmış olan disiplin anlam bilimi olmakla beraber dil bilimden ayrılması çok da mümkün değildir. Bu bağlamda dil bilimi ve anlam bilimi paralel ilerleyen iki disiplin olup pek çok noktada da birleştikleri için genellikle anlam bilimi, dil bilimsel anlam bilimi olarak da anılmaktadır.

¹ “Fikirleri, düşünceleri en iyi bir biçimde ifade etme, etkili konuşma. Dili, mahkemede adaleti gerçekleştirmek, politikada yarar sağlamak, vb. temelde ikna etmek amacıyla, en etkili ve cezbedici bir biçimde kullanma sanatı.” (Cevizci, 2000: 798).

² “Retorik. Eskiler, belâgati “sözün fasih olmakla beraber mukteza-yı hâl ve makama mutabık olmasıdır” şeklinde tanımlarlar. Bunun anlamı; söylenen sözün kusursuz olmakla birlikte duruma ve yere uygun düşmesi gerekir, demektir. Başka bir deyişle, sözün “yerinde, yeterince ve zamanında” ifade edilmesidir. Belâgat, sözün düzel, etkileyici bir biçimde ve yerinde söylenmesini konu edinen ‘bilim’ dalıdır. Belâgati, güzel yazma yollarını öğreten, yazma uğraşında güzelliğin ve ustalığın ilkelerini gösteren bir disiplin olarak tanımlayanlar da vardır. Belâgat, “meram, en güzel, en etkileyici bir biçimde nasıl ifade edilir” sorusuna cevap arar.” (Karataş, 2001: 60-61).

³ Daha çok Port Royal okulunun başlattığı kabul edilen bu çalışmaların önemli bir konusunu mantık ve konuşma arasındaki ilişki bu bağlamda da insanın düşünme şekli ile konuşma arasındaki ilişki oluşturur. Bu yönüyle erken dönem Arap Dil bilimi çalışmalarında bu düşünce ve tartışmaların oldukça benzeri bazı yaklaşımlar görülebilmektedir. Konunun detaylı bir tartışma ve değerlendirmesi için bk. (Türker, 2007).

Anlam bilimi tarihçesine bakıldığında üç ana dönem ayırımı yapıldığı görülür. “1. *Gelişimci Dönem*: 1883-1931. Sözcüklerin tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlam bilime özgü yasaların konması gibi konularla uğraşılan, Bréal, Trier ... gibi bilginlerin dönemi. 2. *Karma Dönem*: (1931-1963). Sözcüklerin tarihi ve sözcük varlığının kuruluşu gibi konuların ele alındığı, Ullmann, Guiraud ... gibi araştırmacıların dönemi. 3. *Dilsel Modeller Dönemi*: (1963’ten bu yana) Chomsky, Katz-Fodor... gibi bilginlerin temsil ettiği ve sözcük anlam biliminden tümce anlam bilimine geçişin ağırlık kazandığı dönem.” (Aksan, 2006: 19).

Dil bilimine ilişkin çalışmaların tarihsel başlangıcının M.Ö. VI. yy.’da Hindistandaki *Yaska*’lara⁴ ve Platon’un *Kratylos*⁵ isimli eseri başta olmak üzere İlk Çağ’a kadar dayandırıldığı görülür (Aksan, 2006: 16). “Bugün anlambilim konuları içinde düşünülebilecek olan kimi konuların, örneğin nesne ile onun dildeki karşılığı, adı arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı sorununun daha İ.Ö. IV. yüzyılda Hindistan’da Yaska tarafından, aynı yüzyılda Eski Yunan’da Platon’un *Kratylos* adlı yapıtında ele alınarak tartışıldığını biliyoruz.” (Aksan, 2006: 16). Bununla birlikte Modern dil bilimi çalışmalarının ve tartışmalarının başlatıcısı ise İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure kabul edilir. Dil bilime ilişkin öge ve unsurları açıklayacak bir kuram geliştiren Saussure’ün temel tezleri, derslerinin yayınlanmasını takip eden dönemlerde daha çok yapısal dil bilimi olarak adlandırılmıştır. Saussure’ün kuramının özgün anlam bilimsel yönü yüzyılın pek çok anlam tartışmasının da başlangıcını oluşturur.

Saussure’ün başlattığı dil bilimsel yaklaşımla birlikte anlam bilimi alanında yapısal anlam bilimi yöntemi kullanılmaya başlanır ki bu yaklaşım geleneksel anlam analizlerinde devrim niteliği taşır. Saussure’e göre “Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir.” (Saussure, 1998: 45) ve dilin tüm unsurları üç kavram altında toplanabilir. Bunların ilki dilin bütünü belirten *gösterge*, ikincisi kavramları ifade eden *gösterilen* ve üçüncüsü ise işitimi ifade eden *gösterendir* (Saussure, 1998: 109). Buna göre dilde anlam ilk olarak dil bütünlüğüne bağlıdır ve bir dilsel bütünlük olmaksızın gösteren herhangi bir anlam ifade edemez. Bir başka ifadeyle *ağaç* kelimesi kelimenin ait olduğu gösterge düzeninde anlam kazanır. Buna göre dil göstergesinin öz niteliğine ilişkin öncelikle şunun bilinmesi gerekir. “Dil göstergesi, bir nesneyle adı birleştirmeyen, bir kavramla bir işitimi imgesini birleştirir. İşitimi

⁴ *Yaska*, daha çok *Veda*’larda geçen anlamı pek bilinmeyen kelimelere yoğunlaşan bir eser olmakla birlikte burada anlam biliminin ilk tartışmalarını görmek mümkündür. Burada özellikle kelime ve anlam ilişkisinin tartışıldığı görülür. *Yaska*’nın anlam teorisine göre kelime, anlamı ancak belirli bir bağlam içinde kazanır. Buna göre kelimenin anlamı dilsel gösterge sisteminden bağımsız olamaz. Anlam ancak yapılmış ve anlamı yerleşmiş bir yapının içerisinde vardır (URL-1).

⁵ Platon’un *Kratylos*, adlı eserinde sözcüklerin nesnelere denklik taşıyıp taşımadığı ve buna bağlı olarak da tek anlamlı olup olmadıkları tartışılmaktadır. Platon herhangi bir sonuca ulaşmıyor olmakla birlikte sözcük-anlam ilişkisi bağlamında iki temel yaklaşımın pek çok yönünü tartışmaya açmış olur. bk. (Eflatun, *Kratylos*).

imgesi salt özdeksel (*matériel*) nitelikli olan ses değildir; sesin anlksal izidir, duyularımızın tanıklığı yoluyla bizde oluşan tasarımıdır.” (Saussure, 1998: 107). Bu tasarım zihinde ton, ezgi, vurgu, uzunluk gibi ses ve sesletim hususiyetleriyle de meydana gelebilir (Karaca, 2017: 49). Buna göre işitimi imgesi ile kavram birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirlerini çağrıştırırlar. Saussure, kavramla işitimi imgesinin birleşimini ifade etmek üzere *gösterge* kavramını kullanır. Dolayısıyla dilin temel dizgesi, kavramlar ve işitimi imgeleridir. Bu yönüyle dil göstergesinin Saussure’e göre iki temel özelliği vardır: İlk olarak “Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Göstergeyi, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden doğan bütün olarak gördüğümüzden daha yalın olarak şöyle de diyebiliriz: *Dil göstergesi nedensizdir.*” (Saussure, 1998: 110-111). Saussure, “Dil göstergeleri nedensizdir.” fikrine itiraz edilebilecek noktalardan biri olan yansıma sözcükler için ise “Gösteren seçiminin her zaman nedensiz olmadığını belirtmek için yansımalara başvurulabilir. Ne var ki bunlar hiçbir zaman bir dil dizgesinin örgensel (*organique*) öğeleri değildir. Kaldı ki yansımaların sayısı da sanıldığından çok daha azdır. Sözcüklerde bugün bulunan seslerin niteliği, daha doğrusu bu seslere yakıştırılan nitelik ses evriminin rastlantısal bir sonucudur. Gerçek yansımalar ise hem sayıca azdır, hem de bunların seçilişinde de belli oranda nedensiz bir nitelik vardır. Çünkü gerçek yansımalar birtakım gürültülerin yaklaşık, yarı saymaca nitelik bile kazanmış öykünmeli biçimlerinden başka bir şey değildir.” (Saussure, 1998: 111-112) açıklamasını getirir. Ancak bu açıklama yansıma sözcükler ile ses arasındaki ilişkinin nedensiz olup olmadığı sorusuna tatmin edici bir cevap vermekten uzak görünmektedir. Karahan (2008: 2), “*Dil biliminde ses anlam bilimi (phonosemantics) veya ses sembolizmi (phonetic symbolism, sound symbolism) adı verilen disiplinlerin malzemelerinden biri de yansımalar. Yansıma kelimeler, dilde ses-anlam ilişkisinin varlığını gösteren önemli tanıklardır. Bu kelimelerle yapılan tekrar grupları, ses-anlam ve ses düzeni-anlam ilişkisi bakımından bize hayli zengin bir malzeme sunar. Belirli bir ses düzenine sahip tekrarların anlam çağrışımlarındaki benzerlik ilgi çekicidir. Belki de her düzen bir anlam alanına tekabül etmektedir. Bu durum, yansımali tekrarlarda daha sistematik bir görünüm arz eder.*” ifadeleriyle yansıma sözcükler ile yansımali tekrarlardaki ses-anlam bağına ve bu bağın sistematik olduğuna vurgu yapmaktadır. Akyıldız Ay (2017: 19) ise “*Ses ve anlam uyumu açısından ses sembolizminin bir türü sayılan yansıma sözcüklerde, sözcüğü oluşturan sesbirimlerle dil dışı sesler arasında keyfi olmayan veya daha dolaysız diyebileceğimiz bir ilişki vardır. Bu durum yansıma sözcüklerdeki sesin anlamla olan ilişkisini, nedensiz dil göstergeleri sayılan öteki sözcüklere oranla daha da güçlendirmektedir.*” diyerek yansıma sözcükler ile anlam arasındaki bağın keyfi olmadığına dikkat çekmektedir. Saussure’ün dil göstergelerinin nedensiz olduğu fikrine bir başka itiraz da özellikle karşıt anlamlı sözcük çiftleri üzerine çalışmalar yapan Timur Kocaoğlu’ndan gelir. Kocaoğlu (2004: 1986), “*Birbiriyle ister aynı dil ailesinde bulunsun, ister bulunmasın, dünya dillerinin kelime yapımında doğal*

olarak kullanılan yöntemlerden birini 'ses-anlam eşitliği'ne dayalı denklikler oluşturur. Birbirine karşıt anlamlı iki kelime arasında da bir karşıt ses denkliği⁶ olduğu görülebilir. Böyle karşıt denklikler birbiriyle karşıt anlamlı kelimeler oluşturmuştur.” der ve ses-anlam ilişkilerinin rastlantısal olmadığını ses ile kavram arasında bir bağın var olduğunu ileri sürer.

Gösteren seçiminde Saussure'ün ortaya koyduğu keyflik konuşan bireyin özgür seçimini değil sadece herhangi bir nedene bağlanamayacağını ifade eder. Yoksa gösteren belirli bir gösterge sistemine yerleştikten sonra onu değiştirmek bireyin elinde değildir. Göstergenin temel ikinci ilkesi göstergenin çizgiselliğidir. Gösteren işitimsel olduğundan Saussure'e göre yalnızca zaman içinde yer alarak gerçekleşir. Buna bağlı olarak da zamandan kaynaklanan özellikler taşır. Bunlar 1) bir yayılım gösterir, 2) bu yayılım tek boyutta ölçülebilir ki o da çizgiseldir. Bu ilkenin önemi ve Saussure'e göre göz önünde tutulması gereken yönü şudur: Buna göre işitim imgelerinin tek boyutu vardır o da zaman çizgisidir. Yani görsel göstergeler, birçok boyutta dallanıp budaklanabilirken, işitimsel göstergeler zaman çizgisine tabidir ve öğeleri zincirleme birbirini takip eder (Saussure, 1998: 112).

Bu yönler dikkatle düşünüldüğünde ses ve anlam ilişkisinde temel sorunlar da karşımıza çıkmaya başlamaktadır. İlk olarak burada dile getirilecek olan şey elbette anlamın veya anlam birimlerin işitim öğelerine veya ses birimlerine bağımlı olmadığıdır. Dil göstergesinin nedensizliği ilkesinden hareketle böylesi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Peki bu durumda dil göstergesini meydana getiren iki unsurdan biri olan *göstereni* meydana getiren sesler veya sözler nasıl anlamlandırılmalıdır veya *göstergenin* değişimleri ile anlamın değişimleri arasında nasıl bir ilişkiden bahsedilebilir? Buna bağlı olarak da sesbirimlerinin görünür değişimi ile anlam arasında nasıl bir ilişkiden söz edilebilir? Bu sorulara ilişkin ilk olarak yine Saussure'cü çizgiyi takip etmeye çalışırsak: “Gösteren, belirttiği kavram açısından özgür bir seçim ürünü olmakla birlikte, kendisini kullanan dilsel topluluk bakımından özgür değildir, zorunlu olarak benimsenmiştir.” (Saussure, 1998: 114). Burada bir çelişki olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu seçimi Saussure, “zorunlu seçim” olarak adlandırmaktadır. Dilin sürekliliğini sağlayan zaman, değişmezlikle çelişen bir yönü de beraberinde getirir ki bu da değişime uğratmasıdır. Dil kuşkusuz bu anlamıyla değişmez olduğu kadar değişebilir de. Söz gelimi “Öldürmek” anlamına gelen Latince *necāre* Fransızca'da *noyer* biçimine girmiş ve suda boğulmak anlamını almıştır. Burada hem işitim imgesi hem de kavram değişime uğramıştır. Eski Almanca'da *dritteil* “üçte bir parça”, çağdaş Almanca'da *Drittel* “üçte bir” olmuştur. Burada kavram değişmemiş olmakla birlikte

⁶ “Karşıt denklikler” en belirgin olarak bütün dünya dillerindeki “zamir”lerle ilgili söz kümelerinde açıkça görülür. Türk dilinde birinci teklik-çokluk kişi zamirleri “b” ve “m” dudak ünsüz sesleriyle başlarken, ikinci teklik-çokluk kişi zamirleri ise “s” diş ünsüz sesiyle başlamaktadır: “ben (men) / biz >< sen / siz” [“b, m >< s karşıtlığı” gibi] (Kocaoğlu, 2004:1986).

gösteren ses yönünden ve dilbilgisi açısından değişime uğramıştır (Saussure, 1998: 119). Türkçede de hem ses yönünden hem de kavramsal olarak değişime uğramış pek çok sözcük vardır. Bu sözcüklerin bazısının ses değişimine uğradığı hâlde kavram değişimine uğramadığı, bazısının hem ses hem de kavram değişimine uğradığı ve bazısının da ses değişimine uğramadığı hâlde kavram değişimine uğradığı görülür. Türkçede *yıldız*, *yıldırım*, *ışık*, *ışın*, *alev*, *alaz* veya *yalaz* kelimeleri “parlamak, aydınlatmak, ışık saçmak” anlamlarına gelen ortak bir kökten türemiş ancak bazı fonetik farklılıklara uğramışlardır (Özkan, 2003: 157-178). Karahanlı Türkçesinde “(durum) Fakirlikten dolayı kötüleşmek” anlamına gelen *agula-* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 545) kelimesi, Kazak Türkçesinde *uvla-* biçimine girmiş ve “1. Zehirlemek, ağlamak. 2. Birine zararlı düşünceler, duygular aşılacak.” (Koç vd., 2003: 579) anlamlarını kazanarak hem işitim imgesi hem de kavram olarak değişime uğramıştır. Eski Türkçe “ev” ve “ayak” anlamlarına gelen *eb* ve *adak* kelimeleri kavram değişikliğine uğramadan *eb* > *ev*, *adak* > *ayak* (Ercilasun 2008: 174-175) şeklinde sadece ses ve dilbilgisi bakımından değişime uğramıştır. Burada da kavram değişmemekle birlikte gösteren, ses ve dilbilgisi bakımından değişime uğramıştır. Eski Türkçede *kara* “kara, siyah” (Ergin, 2010: 99) anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde “en koyu renk, siyah, ak, beyaz karşıtı; esmer; kötü, uğursuz, sıkıntılı; yüz kızartıcı durum, leke; iftira” (URL-2) anlamlarına gelmektedir. Burada ise sözcük ses değişimine uğramadığı hâlde kavram olarak değişime uğramıştır. Ses değişmesine uğrayan sözcüklerin ne kadarında aynı zamanda kavram değişmesi meydana geldiğini ve ses değişmesine uğramayan sözcüklerin ne kadarında kavram değişmesi meydana gelmediğini tespit edebilmek için karşılaştırmalı ses bilimi çalışmalarına ihtiyaç vardır. Zira ses değişimlerinin kavram değişmelerine etki edip etmediği sorusuna sayılı örnekten yola çıkarak geçerli bir cevap vermek mümkün değildir.

Saussure’e göre dil, zaman içinde ama konuşulan topluluk dışında ele alınacak olursa o hâlde değişime uğramayacağı var sayılabilir. Buna göre dil konuşan topluluğa bağlıdır ve toplumsal yönler zaman içinde dil üstündeki etkilerini geliştirirler. Bu da dilin sürekliliğini sağlayan yöndür. Sürekliliğe bağlı olarak da dil içinde bağıntılar bozulacak, şu veya bu oranda değişime uğrayacaktır. Burada takip edilmesi gereken yol ve yöntem Saussure’e göre eşsüremlidir. Eşsüremliler yasalarla bakıldığında bu yasaların belli bir düzenlilik göstermelerine rağmen buyurucu olmadıkları görülür. (Saussure, 1998: 143-144). Saussure’e göre eşsüremliler yasayla şu görülür: “*Dildeki hiçbir güç herhangi bir noktadaki düzenliliğin güvencesi değildir. Var olan bir düzenin yalnızca anlatımı niteliğini taşıyan eşsüremliler yasa bir durumu ortaya koyar.*” (Saussure, 1998: 141).

Saussure’e göre ses dâhil tüm dil bilimsel süreçler ve durumlar ancak eşsüremliler yasalarıyla anlaşılabilir. “Aynı ses özelliğini taşıyan sözcüklerin belli bir anda ve belli bir bölgede aynı değişikliğe uğradığı görülür.” (Saussure, 1998: 142). Peki ses değişimleri sözcükleri mi etkiler yoksa yalnızca sesleri mi? Saussure’e göre ses değişimleri sözcükleri doğrudan doğruya

ilgilendirmez. Zira ona göre bu tür değişimler gerçekte sözcüklerin dışında yer alır, onları öz nitelikleri bakımından da etkileyemez. Bunu piyanonun bozuk bir teline benzetir Saussure. Piyanonun bozuk teline her vurulduğunda yanlış bir nota çıkacaktır ama burada ezgi de bir hata söz konusu değildir. Buna göre dildeki eşsüremlî yasalar belli bir düzenlilik gösterirler ve buyurucu bir nitelik taşımazlar (Saussure, 1998: 143-144).

İnsan düşünen bir varlık olarak değerlendirilir ve düşünme ancak dil ile olanaklıdır. O hâlde başlangıç nasıl olmuştur, düşünce ile dil arasındaki bağıntı nasıl gelişmiştir? Ses, düşünce ve anlam ilişkisine odaklanıldığında Saussure'e göre şu oldukça açıktır: "Tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir." (Saussure, 1998: 164). Ancak bununla birlikte sesin "sunduğu bütün biçimlere düşüncenin de zorunlu olarak uyacağı bir kalıp değildir." (Saussure, 1998: 164). Bu durumda "Dilin düşünceye karşı üstlendiği özel görev kavramların anlatımı için özdeksel (*matériel*) bir ses aracı yaratmak değil, düşünceyle sese aracılık yapmaktır." (Saussure, 1998: 165). O hâlde düşünce-ses birtakım bölümlenmeler gerektirir ve dil biçimlenmemiş yığınlar arasında kendi birimlerini yaratır. (Saussure, 1998: 165). Burada ses ve düşünce ilişkisi şöyle açıklanabilir. Dil, Saussure'e göre bir kâğıda benzetilebilir, kâğıdın ön yüzü düşüncedir, arka yüzü ise sestir. Kâğıdın bir yüzünü kesmek arka yüzünü de kesmek anlamına gelir (Saussure, 1998: 166).

Eşsüremlî yasaların aksine artsüremlî yasalar buyurgandır ve devimsel bir etken içerir (Saussure, 1998: 144). Bu durumda ses değişimleri nasıl anlaşılmalıdır ve anlamla ses değişimi arasındaki ilişki nasıl anlaşılabilir? Saussure'e göre dönüşüm geçiren birim sözcükler değil sesbirimlerdir. Bu değişimler tüm artsüremlî olaylar gibi tek başına ortaya çıkan bir olay olmakla birlikte içinde bulunduğu tüm sözcükleri değişime uğratar bu nedenle de ses değişimleri salt nitelikli bir düzenlilik gösterir. Buna en güzel örneği "Almanca'da bütün *î*'ler önce *ei*, sonra *ai* olmasıdır: *Wîn, trîben, lîhen, zît* sözcükleri *Wein* "şarap", *treiben* "gütmek, sürmek"; *leihen* "ödünç vermek, almak", *zeit* "zaman" biçimine girmiştir." (Saussure, 1998: 206). Saussure'ün Almancadan verdiği örneklerle benzer örnekleri Türkçe'den de vermemiz mümkündür. Eski Türkçedeki /b/'lerin Batı Türkçesinde /v/, /k/'lerin /g/, /t/'lerin /d/ olması: *sebin-* > *sevin-*, *kel-* > *gel-*, *temir* > *demir* (Ercilasun, 2008: 174) gibi... Ve ortak Türkçede kelime başında bulunan /y/'lerin Kazak Türkçesinde /j/ (Tamir, 2007: 435), Kırgız Türkçesinde /c/ olması (Kasapoğlu Çengel, 2007: 495) bu duruma örnek gösterilebilir. Türkiye Türkçesindeki *yıl* kelimesinin Kazak Türkçesinde *jil*, Kırgız Türkçesinde ise *cıl* olması (URL-3) gibi... Bu örneklerde görüldüğü gibi ses değişimleri bütünlüklü bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu değişimlerin de Saussure'e göre çeşitli koşullar altında ancak mümkün olduğu görülür. Yani dönüşüm geçiren, sesbirim türü değil birtakım çevre, vurgu vb. koşullardır. Salt nitelikli değişimler pek azdır ve çoğu kez de

değişim koşulunun ortaya çıkmaması ya da çok genel nitelikli olması sonucu böyle görünen değişimlerdir. Bu anlamda değişimleri temelde *kendiliğinden* ve *birleşimsel* olarak ikiye ayırmak mümkündür (Saussure, 1998: 207-208).

Buraya kadar ana hatları ortaya konulan şekliyle Saussure'ün anlam ve ses ilişkisine yönelik olarak dile getirdiklerinden yola çıkarak şöyle bir sonuca varabiliriz. Dilin temel unsuru olarak ses birimler düşüncenin temel parçasıdır ve onlar olmadan düşüncenin belirli bir şekil kazanması mümkün değildir.

Bu temel tezler merkeze alındığında karşımıza çıkacak olan sorun şudur: Sesbirimlerinde değişim anlamı nasıl etkiler? Aslında Saussure'cü yaklaşımla düşünülünce ses değişimleri sözcüğü dolayısıyla anlam birimlerini değişikliğe uğratmamaktadır. O hâlde ses ile düşünce veya ses ile anlam arasında var olduğu düşünülen bağ nasıl bir bağdır? Yukarıda belirtildiği üzere Saussure, dil düşünce ilişkisini bir kâğıdın iki yüzüne benzetmiş ve kâğıdın bir tarafını düşünce diğer tarafını ise ses olarak tanımlamıştır. Ancak Saussure, bu bağın nasıl hareket ettiğine, dil ile düşüncenin gelişme şekillerinin nasıl olduğuna dair bir açıklamada bulunmamıştır. Dolayısıyla ses ile düşünce veya ses ile anlam arasındaki bağa dair soruya tatmin edici bir cevap vermemiştir. Bu soruya ilişkin geliştirilmiş ve genel kabul görmüş bir cevap da yoktur.

Ses ile düşünce veya ses ile anlam arasında var olduğu düşünülen bağın nasıl olduğu sorusunu, anlam ve söz arasındaki ilişkiye odaklanan Wittgenstein'in ikinci döneminden hareketle cevaplamaya çalışmak mümkün olabilir. Wittgenstein'in ilk dönemde ortaya koyduğu tez, dil ile düşüncenin mutlak paralelliği iken ikinci dönemde oldukça farklı bir yaklaşımı benimsediği görülür. Ona göre dil aslında gündelik yaşam içinde şekillenen bir araçtır ve onun şekillenmesi de tamamıyla bir tür oyun yapılanmasını çağırıştırır. Kendine özgü bir esnekliğe sahiptir ve çeşitli değişimlere her zaman açıktır. Anlamın ufku dile sıkıştırılabilir olmamakla beraber dilden tamamen kopuk da değildir. Başka bir ifadeyle ses düşüncüyü ifade etmek için vazgeçilmez bir araç olmakla birlikte onu mutlak bir yansıtma olanağına da sahip değildir (Wittgenstein, 2007: 88-115).

Wittgenstein'ci bu yaklaşıma göre aslında anlam, dilin gündelik yaşam içerisinde kullanımıyla ortaya çıkar ve sesbirimleri ise anlamı iletme olanağı sağlar. Şu durumda aslında Saussure'cü yaklaşıma oldukça paralel bir şekilde sesbirimlerin keyfi olduğu sonucuna ulaşılır. Bununla birlikte Wittgenstein'ci bir çizgide ses-anlam ilişkisini anlamak ve anlamlandırmak olanaklı olmakla birlikte bu konuda kesin bir yargıya varmak da mümkün değildir.

Sonuç

Sözcüğün anlamıyla adlandırması arasında bir bağın var olup olmadığı sorusunun cevabı İlk Çağlardan günümüze kadar tartışıla gelmiş ve tartışılmaya da devam etmektedir. Yukarıda zikredilen görüşlerden

hareketle sesin anlam aktarımı için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu ve düşüncenin de dil ile olanaklı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte *gösteren* ile *gösterge* arasındaki bağın nasıl olduğu ve ses değişimleri dikkate alındığında bu ilişkinin nasıl gerçekleştiği çok açık değildir. Şu hâlde anlam birimlerinin ses birimleriyle olan ilişkisi bir ölçüde açıklanabiliyor olsa bile bu ilişkinin kesin sınırlarını çizmek çok mümkün gözükmemektedir. Buna bağlı olarak da belirli bir kural veya yaklaşım geliştirmenin de oldukça güç olduğu söylenebilir. Zira dilin çok yönlü bir yapı olduğu düşünüldüğünde ses ve anlam ilişkisini etkileyen birden fazla faktörden (*coğrafi, sosyolojik, psikolojik vb.*) bahsedilebilir. Bu faktörlerin her biri de başka bir bilim dalının inceleme alanına girmektedir. Dolayısıyla ses ve anlam ilişkisinin tam olarak veya büyük oranda anlaşılması dil bilimi çalışmalarının yanında psikolojik, sosyolojik, nörolojik ve felsefi çalışmalarla mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Adıyaman, C. (2010). Türkçede ses ve anlam ilişkisi üzerine bir inceleme. *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 17-26.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*. Ankara: Engin.
- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)*. 2. c., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Akyıldız Ay, D. (2017). Ses sembolizmi ve ses-anlam uyumunun farklı bir sınıflandırma denemesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57, 17-27.
- Bayramoğlu, H. A. (1982) *Toplumsal bilimlerde yapı kavramı yapısal yaklaşımlar ve yapısalcılık*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cevzici, A. (2000). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Eflatun, *Kratylos*. (Çev.: Suad Y. Baydur), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Alçağ.
- Ercilasun, A. B. - Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2010). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Karaca, H. (2017). Dilbilimin alt alanları ve ekler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, 16(1), 47-51.
- Karahan, L. (2008). Tekrar gruplarında ünlü düzeni-anlam ilişkisi üzerine düşünceler. *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı*, (Ed.: Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Akçağ.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2007). *Kırgız Türkçesi. Türk lehçeleri grameri* (Ed. A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ.
- Kocaoğlu, T. (2004). Türk ve dünya dillerinde ses-anlam eşitliğine dayalı karşıt denklikler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 1985-2004.

- Koç, K. - Baynıyazov, A. - Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Kotlu, E. (2007). *Yapısalcı ve post-yapısalcı sosyal teoride dil (Sosyal teoride bir model olarak dil)*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Levi-Strauss, C. (1996). *Yaban düşüncesi*. (Çev: Tahsin Yücel), İstanbul: Yapı Kredi.
- Özkan, F. (2003). Yıldırım, yıldız, alev, alaz/yalaz, ışın ve ışık kelimeleri nereden geliyor?. *Bilig*, 27, 157-178.
- Rifat, M. (1998). XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları-1. *Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Saussure De, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (Çev.: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- Tamir, F. (2007). *Kazak Türkçesi. Türk lehçeleri grameri* (Ed. A. Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ.
- Türker, S. (2007). The Arabico-Islamic background of Al-Fārābī's logic. *History and Philosophy of Logic*, (28)3, 183-255.
- Wittgenstein, L. (1985). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Çev.: Oruç Aruoba), İstanbul: Yapı Kredi.
- Wittgenstein, L. (2007). *Felsefi soruşturmalar*. (Çev.: Haluk Barışcan), İstanbul: Metis.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can.
- Yüksel, A. (1995). *Yapısalcılık ve bir uygulama*. Ankara: Gündoğan.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: http://india_resource.tripod.com/indian-languages.html (Erişim: 14.04.2017)
- URL-2: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 05.10.2021)
- URL-3: Türk Dil Kurumu Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 05.10.2021)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.